

Галина ГРИМАШЕВИЧ

РОЛЬ ТЕКСТУ В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ЗРАЗКІВ ПОЛІСЬКОГО ЖИВОГО МОВЛЕННЯ)

Упродовж останніх десятиліть у слов'янському мовознавстві помітно зросла увага до діалектної мови як об'єкта досліджень, що зумовило появу ряду діалектологічних праць. Але, незважаючи на це, розширення джерельної бази діалектологічних досліджень, осягнення усієї складності й об'ємності різних структурних рівнів діалектної мови як окремих об'єктів лінгвістики, їх структури й закономірностей розвитку залишаються одним з актуальних завдань сучасного мовознавства [1: 4].

В українській діалектології помітно активізувалися лексикологічні дослідження – збирання і наукова систематизація лексичного матеріалу. Зростає інтерес до діалектного слова зумовлений, з одного боку, необхідністю забезпечити надійним матеріалом ті галузі мовознавства та суміжних наук, які пов'язані з вивченням розвитку духовної й матеріальної культури носіїв мови, а з другого – потребами вирішення питань інтралінгвістичних, суто мовних [2: 3]. Текст як певний тип фіксованої мовної інформації відбиває певні закономірності функціонування лексики у мовленні. Тексти дають змогу моделювати лексичний склад, зокрема репертуар лексем у мовленні, відбивати семантику в усій сукупності компонентів семантичної структури та зв'язки між лексемами у мовленні [3: 112]. Але наявність діалектного тексту не менш важлива і для дослідження інших структурних рівнів мови.

Як відомо, основними методами діалектологічних досліджень є описовий та лінгвогеографічний. Тому збирання і впорядкування діалектних матеріалів здійснювалося і здійснюється, як правило, за спеціальними питальниками і підпорядковане вирішенню актуальних на час збирання матеріалу лінгвістичних проблем. Таке підпорядкування матеріалу проблемі неминує зумовлює структурну неповноту, а інколи – й фрагментарність зібраного матеріалу [3: 12]. Це також призводить до того, що в описових та лінгвогеографічних працях зневизначаються або не враховуються функціональні характеристики, які творять індивідуальне обличчя говірки [4: 44]. Тому для відтворення говірки як функціонуючої системи необхідним є залучення до аналізу текстів. Отже, щоб у цілому дослідити діалектні особливості певної говірки, доцільно було б поєднати традиційне збирання матеріалів за питальниками із широким записуванням текстів діалектного мовлення, які значною мірою компенсують неповноту свідчень описових та лінгвогеографічних праць і які є наближеним до фотографічного відтворенням не лише окремих звуків, словоформ, а й розгортання тексту як цілості у

мовленнєвому потоці [3: 12]. На цінність діалектних текстів вказує П.Гриценко, який зауважує, що автентичні тексти відбивають такі особливості спонтанного мовлення діалектоносіїв, яких не фіксують (чи засвідчують лише зрідка) писемні (недіалектні) тексти. У діалектному тексті як різновиді мовного простору виявляється реальне співвідношення структурних елементів говірки, їх синтагматичні зв'язки, квантитативні характеристики; у ньому виразно проступає поділ одиниць за частотою їх використання у говірковому мовленні [5: 8-9].

Цінність діалектних текстів ще раніше усвідомлювали ряд учених, зокрема О.Брох, В.Гнатюк, І.Верхратський, І.Панькевич, О.Горбач, В.Ващенко, А.Москаленко, які до своїх описових діалектологічних праць додавали зразки зв'язних текстів. Важливою подією у галузі сучасної діалектної текстології є видання збірника діалектних текстів чорнобильських говірок “Говірки Чорнобильської зони. Тексти”, в якому представлено записи кількох середньополіських говірок, які зараз функціонують як переселенські островні у новому діалектному оточенні, але ще зберегли усі риси своїх рідних говірок.

Ми акцентуємо увагу саме на текстологічне дослідження території Полісся, оскільки вона не випадково є об'єктом нашого дослідження, що зумовлено такими історичними чинниками цього регіону, як безпосереднє сусідство із областю слов'янської прабатьківщини чи навіть входження в неї, автохтонність населення Полісся, збереження до останнього часу традиційних форм та елементів народної культури й мови тощо [6: 8-9]. Ми обстежували безпосередньо говірки Середнього Полісся, які “знаходяться в центрі поліського діалектного континуума, вони є говірками давньої формації зі стабільним протягом віків тубільним населенням” [7: 41]. Але в наш час ці говірки зазнають змін, зумовлених міграційними процесами, які є результатом аварії на ЧАЕС. Це призвело до того, що середньополіський ареал як діалектна цілість перестав існувати. Тому таким актуальним сьогодні є збереження історичної, культурної та мовної спадщини цієї території, значним внеском у яке є діалектний текст, який містить інформацію про життя, побут, матеріальні та духовні цінності поліщука.

Наводимо кілька зразків діалектних текстів, записаних у говірках, населення яких потерпіло від аварії на ЧАЕС:

[Іак поч'ї найеґ:а с' ваџба / то з'разу | м'іс'ат | м'істо // от іа з'разу | буду роз'казуват / іак це | м'ісіґ:а | м'істо і до | чого во|но при'з | водіт'т // у'се | т'єсто пок'рالی' / да хто ў м'е|шок / а хто ў к'і|шені / да і д'єґ|кам на ве|черу / да ўже т'реба і сн'е|ват // ої не се|ді' / |марієчко / не се|ді' / одчї|ні| ок'но / подї|в'іс / ч'ї ба|гато бо|іароў надво|р'є / ч'ї хо|рош'ї ва|сіл'ко на ко|н'є // ої хо|рош'ї / хо|рош'ї / не в'є|л'ік / иче не ку|п'іў |марієц:ї| чере|в'ік / ч'ї не |будеш / |марієчко / жалко|ват / іак м'ї |будемо на |вулиці| ўс'є гу|л'ати' да туд тво|їе о'конечко тудб'е|гати' // ої хо|діла |марієчка на ве|чџрок'ї / те|пер не пої|ду / на|с'єйала чорноб'рі'ўцџу |ц'єпу гра|ду / рос'т'єт / рос'т'єт / чорноб'рі'ўці' / не бу|йаїте / а в'ї / мо|їє

под|ружк'і|ме|не не забу|ваїте // (Народичі Житомирська область);

[наро|ди|ласа|йа|ў|се|л'є|у|за|можнї|х|бат|кõ|ў // |бат'ка|бу|ли|с|пр|ї|ходо|м|ра|д'анскої|є|ї|лади|репре|с'ї|ровали| / |в'ї|слали| бат'ка|ї|матер|у|пер|ску|област' // баба / матери|на|мат|ї|заб|рала|нас|до|се|бе // м'ї|н'є|бу|ло|ў|с'ого|тр|ї|годи // гор'є|вали| / ц'є|бу|ло|ў|черу|н'ї|ў|т|р'ї|цат|д|руго|м|роци| / а|ле|ў|же|ў|березн'ї| бат'ко|бу|ў // ут'єк'ли|з|перскої|област'ї|ў|б'є|ло|рус'ї|у // ў|лашито|вали|са|там|на|ро|боту|гор'є|вали| / ут'єк'ли|с|то|ї|є|б'є|ло|рус'ї|ї| / ж'ї|ли|аж|ў|вос'ї|м'ї|облас'|т'ах // бат'ко|пр|ї|ї|є|ха|ў|у|о|ў|руч| / ж'ї|д|ї|ого|по|бач'ї| / і|зно|ў|заб'рала| бат'ка|на| в'ї|селк'ї // ота|ка|ра|д'анска|ў|лада // уї|а|в'ї|со|б'є| / ў|стан'у|ранци| / кру|гом|хати|по|рожн'ї|є| / ðкна|пороз|ч'ї|н'ати|є| / заб'ї|рала|цє|лі|м'ї|семї|ам'ї|л'у|дєї // (Ключки Народичь-кий район Житомирська область).

На прикладі цих зразків текстів можна простежити основні фонетичні та морфологічні особливості говірок, чого не можна зробити, працюючи тільки за питальником. Так, у тексті № 1 відзначимо такі фонетичні та морфологічні особливості: непослідовна рефлексія *h* у наголошеній позиції в *i*, *e*; у ненаголошеній позиції *h* - *e*; наявність *u* на місці дізнього *u*; *o* давній рефлексувався в *u*; ствердіння *p*; ствердіння *s* у постфіксі *сь*; наявність суфікса *-ова-* у дієсловах; ствердіння *t* у формі наказового способу дієслів; усічення форм прикметників у називному відмінку однини чоловічого роду; наявність форм кличного відмінка іменників тощо. У тексті № 2 відзначимо такі основні риси: у наголошеній позиції *h* рефлексувався в *e*, *e*; у ненаголошеній – в *e*; *o* давній у наголошеній позиції – *õ*; *ы* (*u*) етимологічний рефлексувався в *u*; *u* (*i*) давній – в *i*; ствердіння *s* у прикметниковому суфіксі *-ськ-* тощо. Наявність наведених рис підтверджує належність цих говірок до середньополіського діалекту поліського наріччя.

Тому саме розвиток діалектної текстології, а згодом – і діалектної текстології, здатні забезпечити створення кадастру української діалектної мови у параметрах повного репертуару одиниць, явищ і процесів, забезпечити вияв інтегральних і специфічних рис кожної з досліджуваних діалектних систем [3 : 261].

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К., 1990. – 270 с.
2. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К., 1984. – 226 с.
3. Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. – К., 1999. – 272 с.
4. Гриценко П.Ю. Говірки Чорнобильської зони сьогодні // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 38-46.
5. Говірки Чорнобильської зони. Тексти. – К., 1996. – 358 с.
6. Толстой Н.И., Толстая С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический

сборник. – М., 1983. – С. 8-9.

7. Залеський А.М. Говірки Київського Полісся // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. – К., 1989. – С. 41-75.